

УДК 336.338

**Рибчанська Х.В.**, аспірант, Львівський національний аграрний університет

## **ОЦІНКА ФІНАНСОВИХ ВАЖЕЛІВ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

У статті здійснено оцінку фінансових важелів розвитку вищої освіти в Україні. Проаналізовано стан бюджетного фінансування вищої освіти в Україні, акцентовано увагу на практиці використання кредитних ресурсів для навчання у вищих навчальних закладах за кордоном та в Україні. Здійснено аналітичний огляд податкових важелів розвитку вищої освіти та розглянуто фінансову прозорість вищих навчальних закладів як інструмент громадського контролю за використанням коштів та як стимулюючий фактор встановлення довірчих стосунків з потенційними інвесторами. Окреслено можливі напрями ефективнішого використання фінансових важелів розвитку вищої освіти.

**Ключові слова:** вища освіта, вищі навчальні заклади, розвиток, бюджетне фінансування, податкові пільги, кредит на освітні послуги (Рис.3, Табл. 3, Літ.13).

**Рыбчанская К.В.**

## **ОЦЕНКА ФИНАНСОВЫХ РЫЧАГОВ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ**

В статье осуществлена оценка финансовых рычагов развития высшего образования в Украине. Проанализировано состояние бюджетного финансирования высшего образования в Украине, акцентировано внимание на практике использования кредитных ресурсов для обучения в высших учебных заведениях за рубежом и в Украине. Осуществлен аналитический обзор налоговых рычагов развития высшего образования и рассмотрено финансовую прозрачность высших учебных заведений как инструмент общественного контроля за использованием средств и как стимулирующий фактор установления доверительных отношений с потенциальными инвесторами. Определены возможные направления более эффективного использования финансовых рычагов развития высшего образования.

**Ключевые слова:** высшее образование, высшие учебные заведения, развитие, бюджетное финансирование, налоговые льготы, кредит на образовательные услуги

**Rybchanska C.**

## **MEASUREMENT OF THE FINANCIAL LEVERS OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE**

The article presents an assessment of the financial levers of development of higher education in Ukraine. Analyzed the state of government funding of higher education in Ukraine, the attention is focused on the practice of using credit resources for teaching in higher educational institutions abroad and in Ukraine. Carried out an analytical review of tax levers of development of higher education and is considered financial transparency of higher education institutions as a tool of public control over the use of the funds' as an incentive factor to establish a trust relationship with potential investors. Outlined possible directions of the more effective use of financial levers of development of higher education.

**Keywords:** higher education, higher educational institutions, development, government funding, tax benefits, credit for educational services

**Постановка проблеми.** Освіта в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі все більше стає вирішальним чинником соціально-економічного розвитку, фактором становлення ефективних механізмів державного та соціального управління, одним із пріоритетних компонентів модернізації країни на шляху до євроінтеграції. Сьогодні цілком очевидно, що без необхідної освіти людина не зможе забезпечити собі належних умов життя і реалізуватись як особистість, а також усвідомити і захистити свої права. Високий рівень освіченості населення позитивно впливає на створення сприятливих умов для повної реалізації прав і свобод людини і громадянина, що в свою чергу зобов'язує державні органи влади до пошуку ефективних механізмів їх забезпечення [4, с. 56].

Українська система вищої освіти переживає процеси перетворення, які зумовлені, з одного боку, безперервною спонтанною адаптацією до змінних умов зовнішнього середовища, з іншого – суперечністю реформ. Водночас, система вищої освіти глибоко проникає як у соціальну, так і в економічну сфери, виходить на ринки праці, товарів, послуг і капіталу. За таких умов важливими як стимуляторами так і дестимуляторами розвитку досліджуваної сфери є фінансові важелі. Без належного фінансового забезпечення, вища освіта не буде здатна забезпечити країні відтворення та розвиток її інтелектуального потенціалу, що негативно вплине на розвиток суспільства. Саме тому оцінка фінансових важелів вищої освіти є актуальною темою дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Розвиток вищої освіти в Україні є предметом наукових досліджень багатьох вчених і практиків, серед яких Т. Боголіб, А. Величко, Г. Дмитриченко, Г. Євтушенко, А. Колот, В. Куценко, Г. Лопушняк, В. Луговий, В. Новіков, А. Почвонюк, В. Яблонський та інші. Проте, постійні зміни в чинному законодавстві України, вплив глобалізації на всі сфери національної економіки, а також стрімкий розвиток нетрадиційних форм зайнятості вимагають нових підходів до надання якісних освітніх послуг, що передбачає збільшення затрат на одного студента. В цьому контексті потребують постійного моніторингу бюджетні, кредитні, податкові та інші фінансові важелі розвитку вищих навчальних закладів.

**Метою** даної статті є здійснення оцінки фінансових важелів розвитку вищих навчальних закладів України, огляд зарубіжної практики їх застосування та виокремлення заходів щодо ефективнішого їх використання в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Відповідно до статті 53 Конституції України держава забезпечує доступність і безоплатність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, яку можна здобути на конкурсній основі; розвиток вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг студентам [3]. Для реалізації зазначеного права держава використовує бюджетні, податкові, грошово-кредитні та страхові важелі.

Основним із них є бюджетне фінансування, яке за останні роки, незважаючи на зменшення чисельності вищих навчальних закладів, не покращилось. Про це свідчить зменшення частки видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту (з 6,6 % у 2010 р. до 4,6 % у 2015 р.) та частки зазначених видатків у % до ВВП (з 2,2 % до 1,6 %) (табл.1).

Скорочення кількості вищих навчальних закладів було б виправданим, якщо зекономлені таким чином кошти були б направлені на покращення фінансового забезпечення інших. Проте, обсяг бюджетних видатків на вищу освіту протягом 2010 - 2015 рр. збільшився на 24 %, а індекс споживчих цін на освітні послуги за аналізований

період становив 163,67 %, тобто майже втричі більше ніж темп приросту бюджетного фінансування вищої освіти.

Таблиця 1

**Динаміка бюджетного фінансування вищої освіти в Україні у 2010 – 2015 рр.**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Видатки Зведеного бюджету України на вищу освіту, млрд грн	25,0	26,6	29,3	30,0	28,3	31,0
Видатки Зведеного бюджету на вищу освіту, млрд грн (у цінах 2010 р.)	25,0	24,5	25,6	25,5	21,9	14,7
Офіційний курс гривні щодо долара США (середній за період), грн	7,94	7,97	7,99	7,99	11,89	21,85
Видатки Зведеного бюджету в розрах. на одного студента/аспіранта/докторанта, грн	23847	25736	28764	30028	33024	37126
\$ США	3004	3229	3600	3758	2778	1699
Видатки Зведеного бюджету України на вищу освіту у % до всіх видатків	6,6	6,4	6,0	5,9	5,4	4,6
Видатки Зведеного бюджету України на вищу освіту у % до ВВП	2,2	2,0	2,0	2,0	1,8	1,6

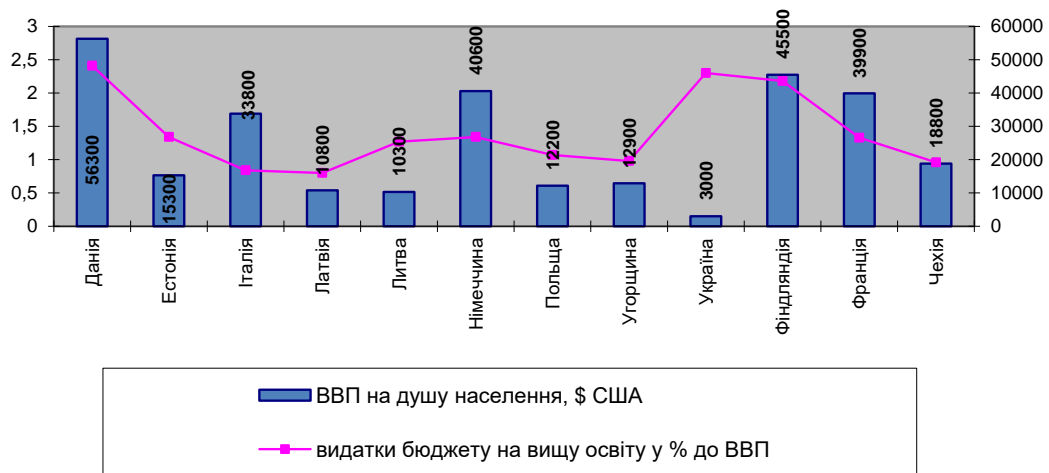
Побудовано на основі даних Державного комітету статистики [<http://www.ukrstat.gov.ua/>] та звітів про виконання Зведеного бюджету України [<http://www.treasury.gov.ua/>]

Відповідно, динаміка видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту (у порівняльних цінах 2010 р.) свідчить про негативну тенденцію бюджетного фінансування зазначеної сфери. Зокрема, видатки на вищу освіту у 2015 р. у порівняльних цінах 2010 р. становили лише 58,8 % аналогічного показника 2010 р., а кількість студентів зменшилась лише на 16,3 %. Все це відобразилось і на динаміці середніх витрат в розрахунку на одного студента, аспіранта, докторанта, які навчались за державним замовленням. Так, загальні витрати Зведеного бюджету України у розрахунку на одного студента, аспіранта, докторанта у 2015 р. становили 1699,15 \$, що на 43,4 % менше ніж у 2010 р., хоча в гривневому еквіваленті зазначений показник має тенденцію до зростання (з 23847,6 грн у 2010 р. до 37126,38 грн. у 2015 р.). Із наведеного вище очевидним є незбалансованість між масштабами діяльності та обсягами фінансування.

Варто звернути увагу і на відсоткове відношення видатків вищої освіти до обсягу ВВП, оскільки цей показник демонструє, якої ваги держава надає зазначеній сфері на фоні загального розподілу ресурсів. Порівняно з іншими державами Україна за обсягами бюджетного фінансування у % до ВВП займає одне із провідних місць (рис.1). Проте, слід враховувати не тільки цей показник, але й обсяг ВВП на душу населення, оскільки це дозволить більш реально оцінити рівень бюджетного фінансування вищої освіти.

З рис. 1 видно, що обсяг ВВП на душу населення серед аналізованих країн в Україні є найнижчим, а розрив між цим показником та часткою витрат на вищу освіту у % до ВВП – найбільшим. Зазначене свідчить про те, що рівень бюджетного фінансування вищої освіти, як і інших галузей, залежить, в першу чергу, від фінансових можливостей держави, тобто від розвитку її економіки.

Зважаючи на обмеженість бюджетних ресурсів в Україні на законодавчому рівні визначено і інші джерела фінансування вищих навчальних закладів. Зокрема, це кошти фізичних і юридичних осіб у вигляді: оплати за надання освітніх послуг та виконання робіт у сфері науково-технічної діяльності; грантів та добровільних пожертвувань тощо.



**Рис. 1. Співвідношення витратків бюджету на вищу освіту у % до ВВП та обсягу ВВП на душу населення (2010 р.)\***

\*побудовано на основі [2; 12]

Загалом, частка недержавного фінансування у загальній сумі фінансового забезпечення вищої освіти має тенденцію до зниження і становить близько 25 %.

Сучасний стан, що склався, актуалізує проблему щодо розширення джерел фінансування вищої освіти. Нині кошти до закладів освіти, як вже зазначалось вище, надходять переважно з Державного бюджету і частково з місцевих бюджетів, від промислових підприємств, недержавних організацій (спонсорів), а також від населення. На жаль, практично відсутнє таке джерело фінансування як кредити, цільові допомоги, гранти, тощо.

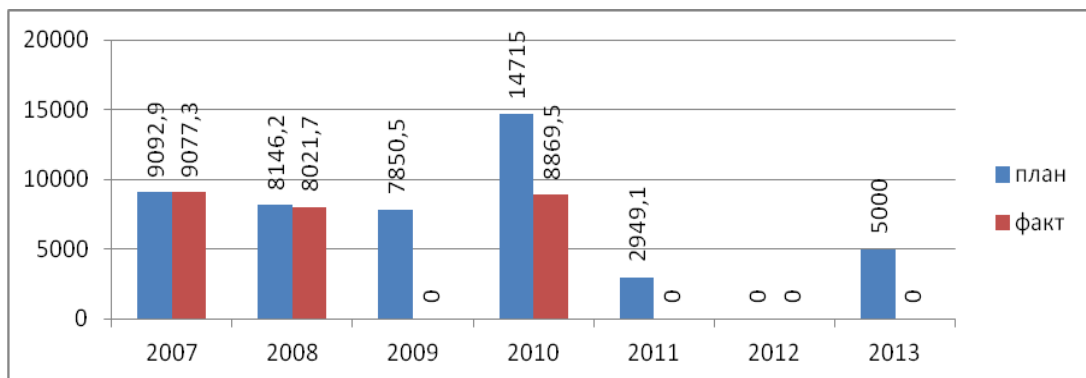
Що стосується кредитування вищої освіти, то єдиним доступним кредитним варіантом сьогодні є система державних пільгових кредитів (3 % річних), які надаються для здобуття вищої освіти за денною, вечірньою і заочною формою навчання у вищих навчальних закладах незалежно від форми власності. Сума даного кредиту повертається протягом 15 років, починаючи з 12-го місяця після закінчення навчання у вищому навчальному закладі до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів з виплатою щороку однієї п'ятнадцятої частини загальної суми одержаного кредиту і відсотків за користування ним [9]. Однак останніми роками держава практично не фінансує програму державного пільгового кредитування на здобуття вищої освіти (рис.2). Так у 2009, 2011 та 2013 рр. із запланованих у державному бюджеті на цю програму коштів не було виділено жодної копійки. У 2007 р. планові показники були виконані на 99,8 %, у 2008 р. – на 98,5 %, у 2010 р. – на 60,3 %, а у 2012-му та 2014 – 2015 рр. на пільгове кредитування для здобуття вищої освіти кошти не були навіть заплановані.

Водночас, «досвід зарубіжних країн переконує, що принцип кредитування населення з метою отримання вищої освіти успішно реалізується, а в деяких із них, наприклад у Франції, ця система набула помітного розвитку. У Великобританії та Німеччині кредити на освіту теж мають попит у населення» [13]. Тому вивчення такої практики може бути корисним.

У Великобританії «кредит, який надається студенту, має бути достатньо великим, щоб покрити вартість навчання та витрати на проживання. Перевага таких кредитів у

тому, що виплати нараховуються як певний відсоток від доходу випускника – чим більше заробляє, тим більшою є частка виплат» [13]. У випадку несплацелаштованості працівника після закінчення вищого навчального закладу – платежі по кредиту відтермінуються. Більше того, погашення кредиту починається тоді, коли доходи випускника перевищують £15,000 в рік.

У Франції найбільш поширеними є соціальні студентські кредити, які банки пропонують під 7 – 9 % річних, що на 1–2 пункти нижче інших видів кредиту. Також банки можуть ще знизити процентну ставку студентам престижних вищих навчальних закладів та студентам, батьки яких є клієнтами цих установ. Розмір кредиту залежить від перспективності професії, яку здобуває студент (з точки зору кар'єри та майбутніх доходів) і може коливатися від 10 тис. до 150 тис. франків. Однією з обов'язкових умов надання студентського кредиту є поручительство, суб'єктом якого виступають переважно батьки та родичі. Строк погашення такої позики – 9 -10 років з можливістю відстрочки початку виплат на 4-5 років.



**Рис.2. Динаміка планових і фактичних обсягів фінансування бюджетної програми 2201210 «Державне пільгове довгострокове кредитування на здобуття вищої освіти»\***

\*побудовано автором на основі [2]

Кредит на навчання у Німеччині надається студентам віком від 18 до 30 років під 5,95 – 8,38 % річних з періодом погашення до 25 років. Максимальна сума зазначеного виду кредиту – 7800 євро в рік. Особливістю даного виду кредитування є те, що усі ризики щодо неповернень бере на себе Банк розвитку Німеччини.

Вважаємо, що в Україні слід відновити пільгове кредитування для здобуття вищої освіти, збільшивши відсоткову ставку кредитування до 9 % річних (на рівні практики європейських країн). В умовах інфляційних процесів підвищення відсоткової ставки не буде обтяжуючим фактором для населення. Крім того, доцільно використати досвід Великобританії щодо надання відстрочки з погашення кредиту до офіційного працевлаштування випускника. Водночас, необхідно розробити програму надання першого робочого місця випускникам вищих навчальних закладів, в першу чергу, тих, які скористались пільговими кредитами та тих, що навчалися за державним замовленням.

Продовжуючи дослідження практики використання фінансових важелів розвитку вищої освіти в Україні і за кордоном визначимо спільні та відмінні ознаки їх фінансової автономії (табл. 2).

Як бачимо з даних табл. 2 в Україні є багато спільних ознак фінансової автономії вищих навчальних закладів з аналогічними установами інших країн. Так, наприклад, щодо визначення вартості навчання і в Україні, і в Великій Британії, і в Польщі (для іноземних студентів) ціна встановлюється вищими навчальними закладами самостійно, але є деякі відмінні умови узгодження її з регуляторним органом. На відміну від інших досліджуваних країн, в Україні вищі навчальні заклади державної форми власності не мають права здійснювати запозичення. Також на відміну від Великої Британії та Фінляндії, в Україні заклади вищої освіти державної форми власності не мають повної автономії щодо використання коштів та залишку на кінець бюджетного періоду.

Таблиця 2

**Спільні і відмінні ознаки фінансової автономії вищих навчальних закладів України та інших країн\***

Країна	Ознаки та їх характеристика
<b>Вид державного фінансування</b>	
Україна	Пряме фінансування на основі державного замовлення через регуляторний орган. Використання коштів здійснюється за відповідними групами витрат в межах затвердженого кошторису. Здійснювати перерозподіл коштів можна лише за згоди регуляторного органу. Залишок коштів загального фонду в кінці бюджетного періоду вилучається до Державного бюджету України, а спеціального – залишається в вищому навчальному закладі.
Польща	Block grant (одноразова субсидія). Ділиться на освітню і наукову складову. Обмежень щодо використання її освітньої частини немає, проте кошти на наукові дослідження спрямовуються конкретним факультетам. Залишок коштів на кінець бюджетного періоду залишається у вищому навчальному закладі, проте його використання (освітня чи наукова складові) визначається регуляторним органом.
Франція	Block grant (одноразова субсидія). Використовується згідно із визначеними категоріями призначення. Не дозволяється перерозподіляти кошти, зменшуючи їх обсяг в одній групі та збільшуючи в іншій. ВНЗ самі в повному обсязі розпоряджаються залишком коштів на кінець бюджетного періоду
Велика Британія Фінляндія	Block grant (одноразова субсидія). Повна автономія для університетів щодо використання отриманих коштів та залишку на кінець бюджетного періоду.
<b>Можливість користування кредитними ресурсами</b>	
Україна	Вищі навчальні заклади державної форми власності не мають права здійснювати запозичення у будь-якій формі, так як є бюджетними установами. Приватні – можуть здійснювати запозичення як будь-які суб'єкти підприємницької діяльності
Польща	Є можливість брати кредит, але встановлені обмеження
Франція	Університети можуть брати кредити за згоди регуляторного органу
Велика Британія	Університети можуть брати кредити, але для особливо великих сум потрібна згода регуляторного органу
Фінляндія	Можуть вільно брати кредити без жодних погоджень
<b>Встановлення плати за навчання</b>	
Україна	ВНЗ самі встановлюють ціну за навчання. Законодавством передбачено умови її зміни протягом навчання
Польща	Навчання для громадян Польщі та громадян, які мають картку поляка безкоштовне. Для іноземних студентів ціну навчання ВНЗ узгоджує з регуляторним органом
Франція	Лише регуляторний орган встановлює ціну на навчання
Велика Британія	Університети мають повну автономію у встановленні ціни навчання, проте регуляторний орган визначає граничну верхню межу цієї ціни. Це обмеження не стосується навчання іноземних студентів.
Фінляндія	Навчання безкоштовне

\* Складено на основі : [1] та власних досліджень автора



Позитивним і надзвичайно важливим можна назвати положення Закону України «Про вищу освіту» [7], на основі якого власні надходження державних і комунальних вищих навчальних закладів можна зараховувати на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки установ державних банків. Зазначені зміни внесено і до Бюджетного кодексу України, що дійсно дає право вищим навчальним закладам більш вільніше розпоряджатися власними надходженнями. Відповідний порядок розміщення вищими і професійно-технічними навчальними закладами на вкладних (депозитних) рахунках в установах банків державного сектору економіки тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг [10] був затверджений Кабінетом Міністрів України у серпні 2015 р.

Зокрема, згідно даного порядку можливість розміщення коштів на депозитних рахунках вищі навчальні заклади отримали за таких умов:

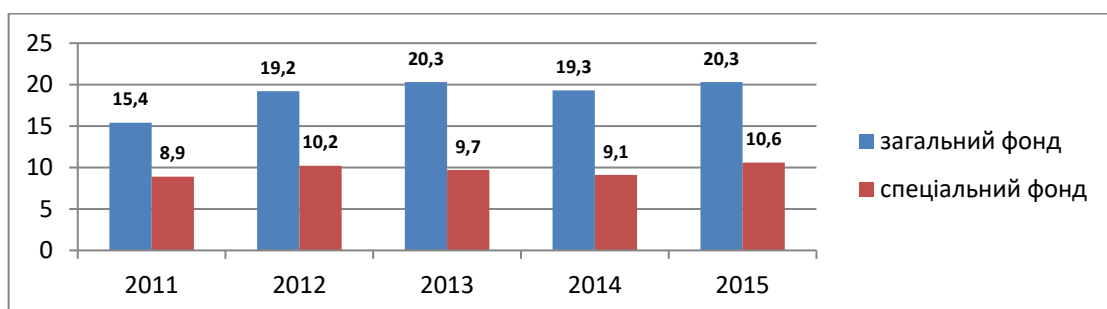
- прийняття рішення вченої ради щодо розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів на вкладних (депозитних) рахунках у банках;

- наявності у договорі банківського вкладу (депозиту) між банком та навчальним закладом обов'язкових пунктів щодо: права на повернення вкладу (депозиту) або його частини на першу вимогу навчального закладу без сплати банку неустойки, заборони договірною списання банком коштів з вкладного (депозитного) рахунка навчального закладу; заборони договірною списання банком коштів з вкладного (депозитного) рахунка навчального закладу; розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів на вкладних (депозитних) рахунках лише у межах поточного бюджетного періоду та обов'язкового повернення не пізніше 20 грудня такого періоду на відповідні рахунки навчального закладу, відкриті в органі Казначейства; відповідальності банку відповідно до законодавства у разі порушення договірних зобов'язань; обов'язку навчального закладу звернутися до суду в разі відмови банку повернути кошти або відсотки за користування вкладом (депозитом);

- розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих як плата за послуги, що надаються згідно з основною діяльністю у галузі освіти, лише у національній валюті;

- відсутності у навчального закладу на дату розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів простроченої кредиторської заборгованості за загальним фондом та відповідними напрямками використання спеціального фонду навчального закладу.

Такі законодавчі нововведення є своєчасними, оскільки власні надходження закладів у сфері вищої освіти займають вагому частку. За рахунок спеціального фонду у 2015 р. було профінансовано 51,7 % всіх видатків вищої освіти, у 2014 – 47 %, тобто практично половина видатків вищої освіти здійснюється за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб (рис.3).



**Рис. 3. Динаміка видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту\***

\*побудовано автором на основі річних звітів про виконання Зведеного бюджету України

Досліджуючи фінансові важелі розвитку вищої освіти не можемо оминати і податкових важелів, адже за допомогою податків забезпечується взаємозв'язок загальнодержавних інтересів з комерційними інтересами підприємців, підприємств незалежно від форм власності та з інтересами і потребами людей. Використовуючи податкові ставки, пільги, квоти, штрафні санкції держава має можливість безпосереднього впливати на доходи суб'єктів національної економіки, в тому числі і вищої освіти, обсяги споживання та заощадження тощо.

Податкові пільги в умовах обмеженості фінансових ресурсів справляють стимулюючий вплив на розвиток закладів вищої освіти, оскільки зменшують їх витрати в частині сплати податків та обов'язкових платежів. Так, від оподаткування податком на додану вартість звільняються операції з «постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами, у тому числі навчання аспірантів і докторантів, навчальними закладами, що мають ліцензію на постачання таких послуг, а також послуг з виховання та навчання дітей у будинках культури, дитячих музичних, художніх, спортивних школах і клубах, школах мистецтв та послуг з проживання учнів або студентів у гуртожитках» [6]. До таких послуг у сфері вищої освіти належать послуги з: усіх видів освітньої діяльності, які постачаються вищими навчальними закладами I-IV рівнів акредитації, у тому числі для здобуття іншої вищої та післядипломної освіти; навчання слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів (за умови, що такі заклади здійснюють освітню діяльність на підставі ліцензії, виданої Міністерством освіти і науки України та перебувають у реєстрі вищих навчальних закладів); повторного вивчення відрахованими студентами (курсантами) окремих дисциплін і курсів з подальшим складенням іспитів; навчання аспірантів і докторантів; приймання кандидатських іспитів; надання наукових консультацій для осіб, які підвищують кваліфікацію самостійно; довузівської підготовки; проведення лекцій з питань науки і техніки, культури та мистецтва, фізичної культури і спорту, правових знань, туризму і краєзнавства; надання консультацій для студентів, курсантів понад обсяги, встановлені навчальними планами і програмами; надання консультацій для аспірантів і докторантів; організації літніх мовних курсів, шкіл, семінарів; групових та індивідуальних занять фізичною культурою та спортом на стадіонах, у спортивних залах і плавальних басейнах, на тенісних кортах для студентів тощо.

Також заклади вищої освіти, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів звільняються від сплати земельного податку. До 2014 р. такою пільгою могли користуватись і дослідні господарства науково-дослідних установ, навчальних закладів вищої та професійно-технічної освіти сільськогосподарського профілю, що сприяло покращенню практичного навчання студентів і слухачів, наукових досліджень, та освоєння наукових розробок. Вважаємо, що скасування зазначеної пільги негативно відобразиться на розвитку вищих навчальних закладів сільськогосподарського профілю.

Відповідно до положень Податкового кодексу України заклади вищої освіти державної форми власності, як неприбуткові установи, не є платниками податку на прибуток, що дозволяє їм суму перевищення доходів над видатками спрямовувати на свій розвиток. Проте, чинним законодавством встановлено певні умови щодо застосування згаданого положення. Зокрема, вищі навчальні заклади повинні:

- бути утворені та зареєстровані у порядку визначеному Законом України «Про вищу освіту»;



- у своїх установчих документах містити заборону розподілу отриманих доходів або їх частини серед засновників (учасників), працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб, а також положення, що передбачають передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду чи зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення);

- бути внесеними контролюючим органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій;

- використовувати доходи виключно для фінансування видатків на своє утримання, реалізацію мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених їхніми установчими документами.

Зауважимо, що у разі недотримання вищими навчальними закладами зазначених вище вимог, вони зобов'язані подати у термін, визначений для місячного податкового (звітного) періоду, звіт про використання доходів за період з початку року по останній день місяця, в якому вчинено таке порушення, та зазначити суму самостійно нарахованого податкового зобов'язання з податку на прибуток. Податкове зобов'язання розраховується, виходячи із суми операції нецільового використання коштів. Такі навчальні заклади виключаються контролюючим органом з Реєстру неприбуткових установ та організацій і стають платниками податку на прибуток.

До важливих положень Податкового кодексу для розвитку вищих навчальних закладів слід віднести і ті, які позитивно впливають на залучення коштів фізичних і юридичних осіб у вигляді добровільних пожертвувань, спонсорської допомоги та плати за навчання. Так, сума коштів або вартість товарів, виконаних робіт, наданих послуг, безоплатно перерахованих (переданих) протягом звітного (податкового) року вищому навчальному закладу, який включений до Реєстру неприбуткових організацій, звільняється від оподаткування податком на прибуток в межах 4 відсотків оподатковуваного прибутку попереднього звітного року.

Крім зазначеного, і платники податку з доходів фізичних осіб мають право зменшити оподатковуваний дохід за наслідками звітного податкового року на суму коштів, сплачених ним на користь закладів вищої освіти для компенсації вартості навчання самого платника податку та/або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, який не одержує заробітної плати. Проте така сума не може перевищувати розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень.

З наведеного вище, можна зробити висновок, що в Україні досить широко використовуються податкові важелі для розвитку вищих навчальних закладів державної форми власності. Що стосується навчальних закладів недержавної форми власності, то вони те ж можуть користуватись більшістю пільг, а саме пільгами по податку на додану вартість.

Варто зазначити, що розвиток вищої освіти в значній мірі залежить і від професійності та компетентності науково-педагогічних кадрів. Останні, зважаючи на зниження реальних доходів унаслідок недостатньо ефективного державного регулювання у сфері оплати праці, активізували пошуки роботи за кордоном, де винагорода за їх працю є значно вищою.

Унаслідок невідповідності офіційно затвердженого розміру прожиткового мінімуму (на його рівні встановлюється і розмір мінімальної заробітної плати)

фактичному<sup>5</sup>, розмір заробітних плат професорсько-викладацького складу занижений на 61,8% (табл.3).

Таблиця 3

**Розрахунок недоотриманої заробітної плати науково-педагогічними працівниками внаслідок невідповідності розміру мінімальної заробітної плати (МЗП) фактичному розміру прожиткового мінімуму (ПМ) та незбереженні міжпосадових співвідношень**

Посада	Тарифний розряд	Розмір надбавок, % наук. ступінь/вч. звання/виступа	Відповідно до чинного законодавства		При умові встановлення розміру МЗП на рівні фактичного ПМ для працездатних осіб та збереженні усіх міжпосадових співвідношень		Розмір недоотриманої заробітної плати науково-педагогічними працівниками	
			Посадовий оклад	З/п <sup>1</sup>	Посадовий оклад	З/п <sup>1</sup>	грн	%
Ректор	24	25/33/30	5167	9714	13538	25451	-15737	-61,8
Декан, д.н, професор	22	25/33/30	4811	9145	12606	23699	-13546	-61,8
Декан, к.н., доцент	21	15/25/20	4562	7299	11954	19126	-11827	-61,8
Зав. кафедри (професор)	21	25/33/30	4562	8577	11954	22474	-13897	-61,8
Професор, д.н.	20	25/33/30	4313	8108	11302	21248	-13140	-61,8
Доцент	19	15/25/20	4053	6485	10619	16990	-10505	-61,8
Старший викладач, к.н.	17	15/-/10	3555	4443	9315	11644	-7201	-61,8
Асистент	16	-/-/10	3306	3637	8663	9529	-5892	-61,8
Викладач-стажист	15	-	3057	3057	8011	8011	-4954	-61,8

<sup>1</sup> заробітна плата з врахуванням доплат за науковий ступінь та вчене звання та надбавки за виступа роки;

\* побудовано автором на основі [8; 11] та даних моніторингу соціальної сфери Міністерства соціальної політики України [<http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>]

Унаслідок такої ситуації виникає загроза для вищої освіти України втрати найбільш кваліфікованих і перспективних кадрів, що призведе до погіршення якості надання освітніх послуг та зменшення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів.

На завершення нашого дослідження хочемо звернути увагу на такий вагомий інструмент державного регулювання розвитку вищої освіти як бюджетний та громадський контроль. Саме для здійснення остатнього важливою є фінансова прозорість вищих навчальних закладів.

Вести підзвітну фінансову та адміністративну політику, інформувати про власні програми, дисципліни та очікувані результати навчання та бути загалом відкритим — все це вищі навчальні заклади України здебільшого сприймають як вимогу. Натомість у багатьох країнах прозора політика університету — це насамперед спосіб показати свої досягнення. Таким чином університети змагаються за довіру до себе, починаючи з

<sup>5</sup> розраховується щомісячно Міністерством соціальної політики України на основі фактичних цін, що склалися на внутрішньому ринку товарів і послуг. В цінах серпня розмір фактичного прожиткового мінімуму для працездатної особи становить 3105 грн.

абітурієнта і закінчуючи потенційним грантодавцем чи донором. Тобто прозорість є інструментом для пошуку фінансування та підвищення якості освіти [5, с.11].

Що стосується фінансової прозорості українських вищих навчальних закладів, то лише 44 заклади набрали 15 і більше балів з 30 можливих. Незважаючи на те, що відповідно до Закону України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади зобов'язані публікувати на своїх офіційних веб-сайтах: кошторис вищого навчального закладу на поточний рік та всі зміни до нього; звіт про використання та надходження коштів; інформацію щодо проведення тендерних процедур; та штатний розпис на поточний рік, лише 10 закладів виконали цю вимогу чинного законодавства.

Майже всі вищі навчальні заклади на своїх сайтах подають інформацію щодо вартості навчання. Водночас, лише 7 університетів інформують про вартість додаткових платних послуг, хоча за Законом «Про вищу освіту» ціна на такі послуги те ж має бути оприлюднена.

Лідерами з фінансової прозорості є Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка, Південноукраїнський національний педагогічний Університет імені К. Д. Ушинського, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Харківський національний економічний університет. Усі вони набрали по 28 балів із 30 можливих [5]. Проте переважно університети не інформують про свій фінансовий стан, що ускладнює здійснення громадського контролю за використанням коштів у сфері вищої освіти.

Отже не всі керівники вищих навчальних закладів України не повною мірою розуміють, що фінансова прозорість є не тільки інструментом для проведення громадського контролю та вимогою законодавства, а й допомагає сформувати довірчі стосунки з потенційними інвесторами: державою, юридичними та фізичними особами. Саме прозорість та відкритість інформації про використання вищими навчальними закладами коштів гарантує їх цільове використання. Водночас, приховування такої інформації викликає підозри у корупції та зловживаннях, що ускладнює фандрайзинг та співпрацю з теперішніми та потенційними партнерами.

Вважаємо, що для підвищення фінансової прозорості вищих навчальних закладів слід встановити більш жорстку відповідальність за недотримання законодавства у цій сфері. Зокрема, у контрактах керівників вищих навчальних закладів слід внести пункт щодо можливості розірвання контракту за відсутність інформації, передбаченої чинним законодавством, на їхніх сайтах.

**Висновки.** В результаті проведеного дослідження ми прийшли до наступних висновків. Фінансові важелі розвитку вищої освіти в Україні використовуються не достатньо. Бюджетне фінансування за показником «Частка видатків Зведеного бюджету на вищу освіту у % до ВВП» хоча й знаходиться на рівні високорозвинених країн, не є достатнім для розвитку вищих навчальних закладів і має тенденцію до зниження. Причиною такого стану є надто низький обсяг ВВП на душу населення в Україні порівняно з аналізованими країнами: Данією, Німеччиною, Фінляндією, Францією та іншими. Залученню коштів потенційних інвесторів перешкоджає недостатня фінансова прозорість вищих навчальних закладів, а також зниження купівельної спроможності населення.

Дестимулятором розвитку вищої освіти останніми роками визначено механізм регулювання оплати праці у цій сфері. Практично не використовується механізм кредитування вищої освіти в Україні через відсутність дієвих законодавчих актів щодо такої діяльності та обмеженість фінансових ресурсів. Водночас, для використання податкових важелів сформовано належну законодавчу базу.

Серед пропорованих заходів щодо покращення використання фінансових важелів розвитку вищої освіти в Україні виділимо наступні:

- розробка та реалізація державних програм зайнятості населення, які сприятимуть фінансуванню видатків на вищу освіту;
- розробка та імплементація законодавчих актів у сфері кредитування вищої освіти;
- впорядкування розмірів заробітної плати науково-педагогічного персоналу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики. – К.: Центр дослідження суспільства, 2014. – 76 с.
2. Звітність про виконання бюджетів. Державна казначейська служба України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР в редакції від 15.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Лопушняк Г. С. Соціально-економічні проблеми розвитку освіти / Г. С. Лопушняк // Галицький економічний вісник // наук. журнал ТНТУ ім. І. Пулюя. – Тернопіль, 2011. – № 3 (31). – С.56 – 66.
5. Моніторинг прозорості національних ВНЗ 2015: аналітичне видання – К.: CEDOS. – 2015. – 48 с.
6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
7. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2>
8. Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ: наказ Міністерства освіти і науки України від 26.09.2005 № 557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05>
9. Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів на здобуття вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 р. № 916 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Про затвердження Порядку розміщення вищими і професійно-технічними навчальними закладами на вкладних (депозитних) рахунках в установах банків державного сектору економіки тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2015 року № 657 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248463085>
11. Про підвищення оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України від 06.04.2016 № 288 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/288-2016-%D0%BF>
12. Статистичні дані Євростату // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>
13. Фінансування системи вищої освіти: світова практика і українське сьогодні: викладення доповіді CASE-Україна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liberal.in.ua/tochka-zoru/vikladennya-dopovidf-caseukraina-finansuvannya-sistemi-vischoi-osviti-svitova-praktika-i-ukraïnskesogodennya.html>.